



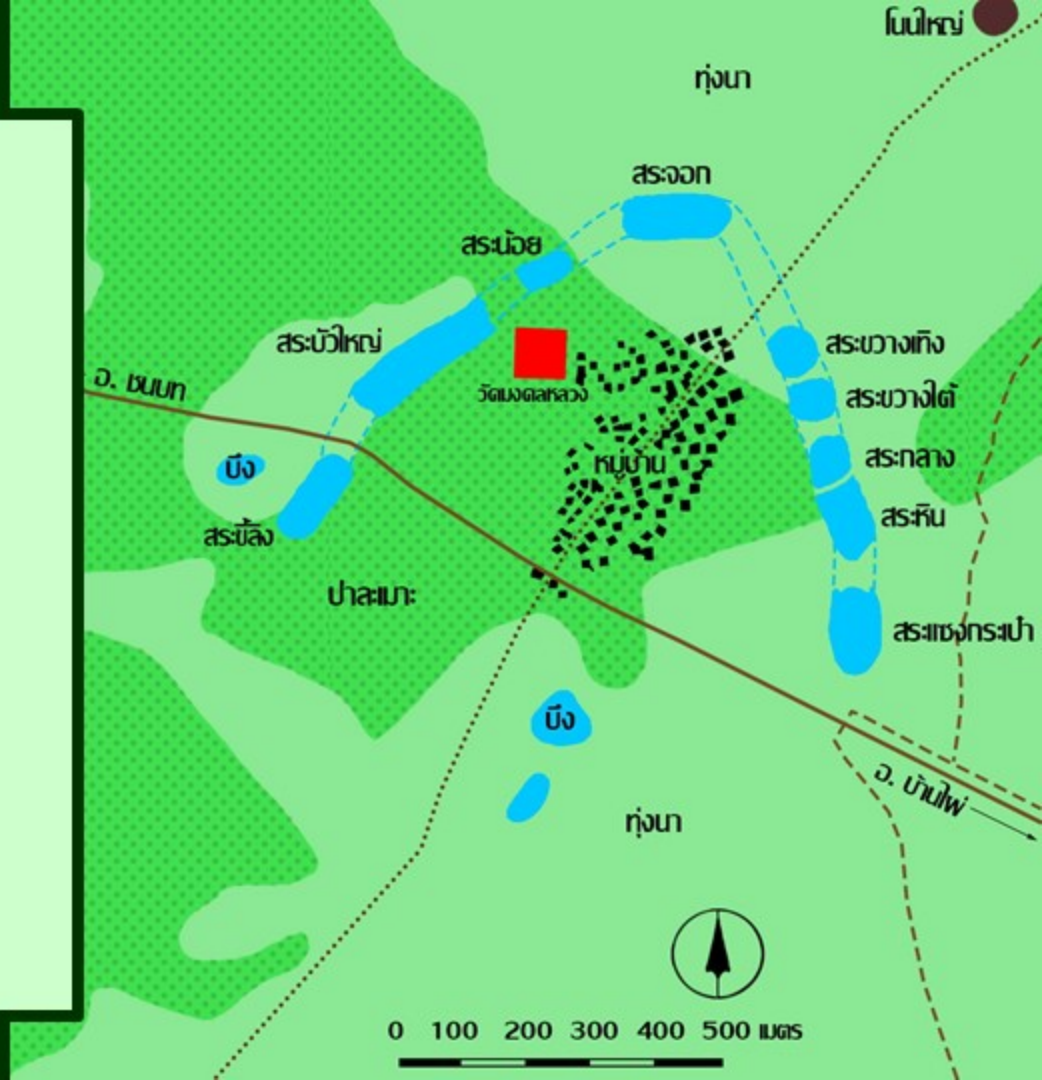
“เมืองเพ็ญ”

พัฒนาการทางโบราณคดี
จากหลักฐานที่พบ

โดย

นางสาวทิพย์วรรณ วงศ์อัสสไพบูลย์
นักโบราณคดีชำนาญการ

สำนักศิลปากรที่ ๘ ขอนแก่น







สภาพโดยทั่วไปของเมืองโบราณเมืองเพ็ช

เมืองโบราณบ้านเมืองเพ็ช ตั้งอยู่ที่ตำบลเมืองเพ็ช อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น ลักษณะเป็นเมืองโบราณมีคูน้ำล้อมรอบ ๑ ชั้น และมีคันดิน ๒ ชั้น ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเมือง ยาวประมาณ ๑๑๐๐ เมตร จุดศูนย์กลางเนินมีความสูงจากพื้นที่ราบซึ่งเป็นทุ่งนาโดยรอบแหล่งประมาณ ๑๒ - ๑๕ เมตร ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเป็น “แก่งละว้า” ซึ่งเป็นหนองน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่

ทั้งนี้จากภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. ๒๔๙๖ แสดงให้เห็นว่าในอดีตด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมือง เคยมีแนวลำห้วยที่เชื่อมระหว่างแก่งละว้ากับคูเมืองโบราณ โดยน้ำจะไหลเข้าคูเมืองบริเวณมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ในจุดที่เป็นหนองคูและหนองสระแสง แต่ในปัจจุบันลำห้วยนี้ได้แห้งลงไปและกลายเป็นทุ่งนา



แหล่งโบราณคดีและหลักฐานที่สำรวจพบ

จากการดำเนินงานสำรวจทางโบราณคดีในพื้นที่เมืองโบราณบ้านเมืองเพี้ย ปัจจุบันพบแหล่งโบราณคดีรวม ๑๐ แห่ง โดยตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่บ้านและพื้นที่เกษตรกรรม ส่วนพื้นที่รอบนอกเมืองในรัศมี ๕ กิโลเมตร ได้มีการสำรวจพบแหล่งโบราณคดี จำนวน ๑๔ แหล่ง ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นเนินดินที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการต้มเกลือและการอยู่อาศัยในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย

ส่วนโบราณวัตถุที่พบภายในเมืองส่วนใหญ่ถูกนำไปเก็บรักษาไว้ที่หอศิลปวัฒนธรรมวัดมงคลหลวง โดยมีหลักฐานที่สำคัญ เช่น





หลวงพ่อกัน

(พระพุทธรูปทวารวดีศรีวิสุทธิพิตร)

ลักษณะเป็นพระพุทธรูป
หินทรายปางมารวิชัย ศิลปะ
ทวารวดี กำหนดอายุประมาณ
พุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖
ตามคำบอกเล่าจุดที่ขุดพบ
อยู่ในที่ดินชาวบ้านทางทิศ
ตะวันออกเฉียงใต้ห่างจาก
วัดมงคลหลวงประมาณ ๔๕๐
เมตร



ภาพหลวงพ่อกันก่อนโดนโจรกรรมเคียร



พระเจ้าใหญ่

(พระพุทธรูปปางมารวิชัย)

เป็นพระพุทธรูปขนาดปรก
แกะสลักจากหินทราย
ศิลปะล้านช้าง ฝีมือช่าง
พื้นถิ่น สันนิษฐานว่านำ
ใบเสมาสมัยทวารวดี
มาแกะใหม่



หลวงปู่หมูป

(พระพุทธรูปปางมารวิชัย)

เป็นพระพุทธรูป
ปางมารวิชัย แกะสลัก
จากหินทราย ฝีมือช่าง
พื้นถิ่น ไม่สามารถระบุ
อายุสมัยได้ เนื่องจาก
มีการโบกปูนทับ
องค์พระเดิม

รอยพระพุทธรูป



ร่องรอยจารึก (?)

รอยพระพุทธรูปแกะสลักบนแผ่นหินทราย ทั้งนี้จากการวิเคราะห์ของผู้ทรงคุณวุฒิด้านโบราณคดี อมรา ศรีสุชาติ สันนิษฐานว่ารอยพระพุทธรูปนี้ อาจสลักขึ้นในสมัยทวารวดี กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖ ที่ด้านข้างของแผ่นหินทรายมีร่องรอยจารึก (?) จำนวน ๑ บรรทัด ยังไม่มีการอ่าน-แปล



ฐานรองรับประติมากรรมรูปเศารพ

ทำจากหินทราย ศิลปะทวารวดี - ลพบุรี



ชิ้นส่วนองค์ประกอบสถาปัตยกรรม

ทำจากหินทราย สันนิษฐานว่าเป็นส่วนหนึ่ง
ของโบราณสถานภายในเมือง



ใบเสมาหินทราย

ศิลปะทวารวดี

ได้มาจากการรวบรวมจากภายในเมือง



ชิ้นส่วนประติมากรรมปูนปั้น

ประดับศาสนสถาน

จำนวน ๒ ชิ้น เป็นลายพรรณพฤกษา

และลายหน้ากาล



พระพิมพ์ดินเผา

จากการวิเคราะห์ของผู้ทรงคุณวุฒิด้านโบราณคดี อมรา ศรีสุชาติ สันนิษฐานว่าพระพิมพ์ดินเผานี้
ทำขึ้นในสมัยทวารวดี แสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปะปาละ กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕



โบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันและพิธีกรรม

เช่น ก้อนหินแกะลายตาราง, หินดุนดินเผา, แท่นหินบดและลูกกลิ้ง, ภาชนะดินเผาเนื้อดิน, ตะคันดินเผา, แม่พิมพ์เครื่องประดับสำริด, เบ้าหลอม, กำไลสำริด, กระจูดกมุษย์ เป็นต้น



แหล่งโบราณคดีสำคัญ
ภายในเมือง



โบราณสถานโนนกุ้ศิลาแลง

จากข้อมูลการสัมภาษณ์พบว่า
เดิมเป็นโบราณสถานก่อด้วยศิลาแลง
ขนาดกว้างประมาณ ๓ x ๓ เมตร และเคย
มีการขุดพบเศียรทวารบาล ต่อมาได้
นำมาเก็บรักษาไว้ที่วัดมงคลหลวง





โบราณสถานดอนปู่ตา หรือดอนกู่

ลักษณะเป็นเนินโบราณสถาน
มีก้อนศิลาแลงและหินทราย
กระจายอยู่บนผิวดิน



โบราณสถานก่ออิฐ ด้านทิศตะวันตกของเมือง



ตั้งอยู่ในพื้นที่เล่าไก่ของชาวบ้าน จากข้อมูลการสัมภาษณ์พบว่าเจ้าของที่ดินได้ขุดพบแนวอาคารก่อด้วยอิฐลักษณะคล้ายฐานกำแพงเตี้ยๆ

ซึ่งต่อมาในปี ๒๕๖๓ ผู้เขียนได้ร่วมกับนักศึกษาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำการหาค่าอายุอิฐด้วยวิธีการเปล่งแสง (Optically Stimulated Luminescence Dating) ผลปรากฏว่าโบราณหลังนี้น่าจะถูกสร้างขึ้นเมื่อประมาณ ๑,๔๐๐ - ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว หรือประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ และถือเป็นโบราณสถานสมัยทวารวดีแห่งแรกของจังหวัดขอนแก่นที่มีการกำหนดอายุด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์





โบราณสถานก่ออิฐ ด้านทิศใต้ของเมือง

โบราณสถานหลังนี้ปัจจุบันตั้งอยู่ในพื้นที่เกษตรกรรม จากการสำรวจพบใบเสมาหินทราย จำนวน ๓ ใบ เนินโบราณสถานก่ออิฐ เศษภาชนะดินเผา และก้อนซีแร่ (Slag)

ในปี ๒๕๖๓ ได้ทำการนำตัวอย่างอิฐไปหาค่าอายุอิฐด้วยวิธี OSL ผลปรากฏว่าโบราณสถานหลังนี้น่าจะถูกสร้างขึ้นเมื่อประมาณ ๖๒๕ - ๙๕๕ ปีมาแล้ว หรือประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙





แหล่งโบราณคดีหินใหญ่

อยู่ห่างจากเมืองเพ็ญไปทางทิศ
ตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ ๕๐๐
เมตร พบหลักฐานทางโบราณคดีที่
สำคัญ ได้แก่ ภาชนะดินเผาเนื้อดิน
ธรรมดา กำหนดอายุเบื้องต้นอยู่ใน
สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย
ประมาณ ๒,๕๐๐ - ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว





สำนักคิดป่ากรที่ ๔ ขอนแก่น

ตัวอย่างแหล่งโบราณคดี
แห่งอื่น ๆ ที่มีลักษณะ
เป็นเนินดินขนาดเล็ก
กระจายอยู่โดยรอบ
เมืองเพี้ย สันนิษฐานว่ามี
ความเกี่ยวข้องกับ
กิจกรรมการต้มเกลือ
ในสมัยโบราณ



ข้อสันนิษฐาน และการกำหนดอายุเบื้องต้น

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่มีการสำรวจพบในพื้นที่เมืองโบราณบ้านเมืองเพ็ญ และแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ใกล้เคียงในรัศมี ๕ กิโลเมตร สามารถสรุปพัฒนาการทางโบราณคดีออกได้เป็น ๕ สมัย คือ

๑. **สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย** กำหนดอายุประมาณ ๒,๕๐๐ - ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว โดยหลักฐานในสมัยนี้ได้แก่ ภาชนะดินเผาเนื้อดิน หลักฐานการถลุงเหล็ก เครื่องประดับสำริด และหลักฐานการฝังศพมนุษย์ พร้อมสิ่งของอุทิศต่าง ๆ





ข้อสันนิษฐาน และการกำหนดอายุเบื้องต้น

๒. สมัยทวารวดี กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ หรือประมาณ ๑,๔๐๐ - ๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว หลักฐานในสมัยนี้ ได้แก่ ใบเสมาหินทราย ร่องรอยโบราณสถานก่ออิฐ ชั้นส่วนปูนปั้นประดับศาสนสถาน พระพุทธรูปศิลปะทวารวดี และรอยพระพุทธรูปบาทบนแผ่นหินทราย

๓. สมัยลพบุรี กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ หรือประมาณ ๑,๐๐๐ - ๘๐๐ ปีมาแล้ว โดยหลักฐานในสมัยนี้ ได้แก่ โบราณสถานก่ออิฐ ฐานรองรับประติมากรรมรูปเคารพ ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง (Stoneware) ประเภทไหเคลือบสีน้ำตาลดำ และแท่นหินบดแบบเขมร





ข้อสันนิษฐาน และการกำหนดอายุเบื้องต้น



สระขวาง
คูเมืองเมืองเพ็ญ

๔. สมัยล้านช้าง

กำหนดอายุประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๔ หรือประมาณ ๔๐๐ - ๒๐๐ ปีมาแล้ว พบหลักฐานที่สำคัญคือ หลวงพ่อพระเจ้าใหญ่ (พระพุทธรูปปางหลวง) ภายในอุโบสถวัดมงคลหลวง ซึ่งเป็นศิลปะล้านช้าง ฝีมือช่างพื้นถิ่น และภาชนะดินเผา เนื้อแกร่งประเภทไห จากกลุ่มเตาลุ่มน้ำสงคราม

๕. สมัยรัตนโกสินทร์

โดยหลักฐานในสมัยนี้อ้างอิงจากประวัติการเข้ามาตั้งบ้านเรือนของราษฎรในสมัยหลังจนถึงปัจจุบัน และสอดคล้องกับหลักฐานการผลิตเกลือสินเธาว์ตามพื้นที่โนนโดยรอบแหล่ง ที่มีประวัติการต้มเกลือมาจนถึงเมื่อประมาณ ๒๐ ปี ก่อนที่ชาวบ้านจะเลิกผลิตไปในที่สุด

ข้อสันนิษฐาน และการกำหนดอายุเบื้องต้น



อย่างไรก็ดี แม้ว่าการผลิตเกลือสินเธาว์ในพื้นที่โดยรอบเมืองโบราณบ้านเมืองเพ็ญจะมีหลักฐานการผลิตมาจนถึงเมื่อประมาณ ๒๐ ปีก่อน แต่จากลักษณะของเศษภาชนะดินเผาจำนวนมากที่พบทับถมอยู่ตามโพรงดินต่าง ๆ ก็แสดงให้เห็นว่าการต้มเกลือในพื้นที่ตำบลเมืองเพ็ญ อาจเริ่มมีการผลิตมาตั้งแต่สมัยทวารวดี (หรืออาจเก่าไปถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย)



เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร, กองโบราณคดี. แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๓๒.
- กรมศิลปากร, กองโบราณคดี. อตีตอีสาน. โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) และงานวิเคราะห์ทางโบราณคดี, ๒๕๓๐.
- กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๘ ขอนแก่น. รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีโดยรอบเมืองโบราณศรีฐาน. โครงการขุดค้นเพื่อกู้แหล่งโบราณคดีในพื้นที่ศูนย์วิจัยข้าวขอนแก่น ถนนศรีจันทร์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น, ๒๕๖๒.
- กิตติพงษ์ สนเล็ก และคณะ. โครงการสำรวจศึกษาแหล่งโบราณคดีในบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนบน ระยะที่ ๑ (จังหวัดขอนแก่น) เล่ม ๒. กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๘ ขอนแก่น, ๒๕๕๕.
- ทิพย์วรรณ วงศ์อัสสไพบูลย์. พัฒนาการทางโบราณคดีเมืองโบราณบ้านเมืองเพี้ย. เอกสารทางวิชาการลำดับที่ ๑/๒๕๖๔ กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๘ ขอนแก่น กรมศิลปากร.



เอกสารอ้างอิง

- ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน. โครงการวิจัยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕. บงกช ฌ พัทลุง. การทำอายุอิฐด้วยวิธีการเปล่งแสง จากแหล่งโบราณคดีเมืองเพ็ญ จังหวัดขอนแก่น.โครงการการเรียนการสอนเพื่อนเสริมสร้างประสบการณ์ ระดับปริญญาตรี ภาควิชาธรณีวิทยา คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๖๓.
- ศิริวรรณ ทองขำ. รายงานการตรวจโบราณวัตถุเบื้องต้นเมืองโบราณบ้านเมืองเพ็ญ บ้านเมืองเพ็ญ หมู่ที่ ๘ ตำบลเมืองเพ็ญ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น. เอกสารทางวิชาการ ลำดับที่ ๒๖/๒๕๖๓ กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๘ ขอนแก่น กรมศิลปากร, ๒๕๖๓.
- หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (เป็นกรณีพิเศษ) คุณแม่ สว่าง เศรษฐธา (๑๓ เมษายน ๒๕๕๖)